

NKFIA-PÁLYÁZAT

A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása (OTKA K 132475, K 132609)

Szakmai beszámoló a negyedik évről (2022–2023)

Eredményeink

A kutatócsoport az MNL–BTK TTI konzorciumaként működik. A 2022/23-ra kitűzött pályázati cél szakmai megvalósítása érdekében a futamidő meghosszabbítására volt szükség. A negyedik pályázati évre tervezett forrásfeldolgozás és adatbázis-építés, valamint a térinformatikai fejlesztések is csekély lemaradásban vannak, de a meghosszabbított futamidővel a pályázati cél megvalósítható.

1. Defterek tudományos feldolgozása

A negyedik pályázati év célkitűzése a koppányi, szegedi, szekcsői és szekszárdi szandzsákok 16–17. századi birtokadómozgási naplói (ruznamçe defteri) feldolgozásának a folytatása volt. Az év folyamán összesen 24 defter adatait rögzítettük. Az „Oszmán összeírások gyűjteménye” című relációs adatbázis tesztfelületére 994 új rekordot töltöttünk fel, amelyek mindegyike egy-egy szpáhi jellemzően több településből álló birtoktestének és saját katonai előmenetelének adatait tartalmazza. Az idei feltöltéssel 151-re emelkedett az adatbázisban kutatható, Magyarországra vonatkozó defterek száma, amelyekben pillanatnyilag összesen 26 300 kereshető birtok-, hely- és személynévi rekord van.

a) A szegedi, szekcsői és szekszárdi szandzsák deftereinek feldolgozása a terveknek megfelelően elkészült, a koppányi szandzsák 16. századi adatainak betöltése még folyamatban van.

b) A jobb térképi megjelenítés miatt terven felül betöltöttük az adatbázisba a simontornyai szandzsák négy szandzsákösszeírását, ezzel a dél-magyarországi régió teljes térképi lefedettséget kapott.

– MNL: Sz. Simon Éva elvégezte a koppányi és mohácsi szandzsák 3-3 birtokadómozgási naplójának feldolgozását, valamint 4 simontornyai defter betöltését az adatbázisba.

– BTK TTI: Fóti Miklós és Dorogi Ilona elvégezték a szegedi, szekcsői és szekszárdi szandzsák 21 birtokadómozgási naplójának feldolgozását.

c) Az új rekordok elsősorban a 16. századi hadtörténeti kutatás számára jelentenek újdonságokat. Az adatbázis több mint 200, részben már azonosított és datált magyarországi portyának és a benne részt vevő török csapatteknek az azonosítására biztosít lehetőséget.

d) Az adatbázis frissítése és publikálása az MNL AOL felületén a terveknek megfelelően megtörtént.

e) Előkészületek történtek arra, hogy az adatbázis 2023 decemberében elérhetővé váljon az Európai Levéltári Portálon keresztül is.

A munkát három szakértő segítette:

a) BTK TTI: Hegyi Klára folyamatosan végzi a feltöltendő adatok szakmai ellenőrzését.

b) MNL: Az Újvidéki Egyetem két tanára, Boris Stojkovski és Miroslav Pavlović elsősorban szláv források elemzésével nyújtottak segítséget egyes helynevek lehetséges eredetének és helyes olvasatának megállapításában.

2. Adatbázis-fejlesztés

A terveknek megfelelően megtörtént az „Oszmán összeírások gyűjteménye” című adatbázis felületeinek előkészítése a nemzetközi kutatók számára. Az adatbázismezők angolra, a defterek terminus technicusainak török nyelvre fordítása elkészült. Emellett a felsőbb közigazgatási egységek nevét a jobb kereshetőség

és a forrásokkal való könnyebb összevetés érdekében arab betűkkel is felvettük.

A komparatív kutatások biztosítása érdekében tovább folytattuk a Magyar Kamara által irányított „Porta (dika) összeírások (E 158)” adatbázisának folyamatos fejlesztését.

a.) Az MNL munkatársai, Tuza Csilla, Kovács Zsuzsanna és Németh György gyakorlatilag befejezték az adatok feldolgozását. Az oszmán–magyar adatbázisrendszer szinkronizált működése érdekében így tovább folytatható a településnevek normalizált névalakokkal és térinformatikai azonosítókkal (ID) való ellátása. Sz. Simon Éva a részben hódolt Zala vármegye településeit, Németh István – az MNL OL munkatársa – pedig Pozsony vármegyei településeket látta el a párhuzamos vizualizációt biztosító térinformatikai ID-kkel.

b.) MNL – BTK TTI: A migrált adatok tesztelését és szükség szerinti javítását Sz. Simon Éva és Demeter Gábor folyamatosan végzi.

3. Térinformatikai fejlesztés

Az eredeti tervektől eltérően az adatbázisok vizualizálását nem sikerült a TÉRINFO Bt. közreműködésével a TatukGIS programmal megoldani. Mivel ez az eddig használt szoftver más programokkal nem kompatibilis, a „Dikális összeírások” című adatbázis lekérdezési szkriptjeinek elkészítése előtt szükségessé vált egy új program bevezetése.

a) A tervekkel ellentétben a TÉRINFO Bt. helyett Gyula Gergő egyéni vállalkozó bevonásával kezdtük meg a kondomínium térképeinek tömeges létrehozásához szükséges lekérdezési szkriptek előállítását. Ennek a folyamatnak az első lépcsője az átállás a korábban használt TatukGIS térinformatikai szoftverről az ingyenes, de vizualizációs céljainknak ugyanúgy megfelelő és a térképészeti utómunkákat lényegesen megkönnyítő QGIS programra. Megkezdődött a korábban használt lekérdezési szkriptek átírása az új programnyelvre. Ez rövid távon a pályázat egyik

célkitűzésének, a hódoltsági atlasznak a jó minőségű megjelentetését, a kondomínium ábrázolásának lehetőségét, hosszú távon pedig az összeírásokat tartalmazó adatbázisokhoz kapcsolt interaktív vizualizáció létrehozásának megvalósíthatóságát biztosítja. Az oszmán szkriptek átírása után a „Dikális összeírások” adatainak lekérdezésére is ugyanezt a térinformatikai programot kívánjuk használni.

b) Németh Gábor egyéni vállalkozó további utómunkálatokat és pontosításokat végzett a 16. századi alaptérképen.

4. Forrásfeltárás

Az előző évekkel ellentétben 2023-ban végre újra mód nyílt a pályázat munkatervében megjelölt forrásfeltárás folytatására.

a) Szakmai okokból nagy hangsúlyt fektetünk az Isztambulban, a Başbakanlık Osmanlı Arşivi nagyon bőséges Hungarica-anyagában megkezdett kutatások folytatására. Elsősorban rúznámcsékat, a budai vilájet területéhez tartozó balkáni szandzsákok szandzsákosszeírásait és timár-jegyzékeit, valamint kinevezési deftereket gyűjtöttünk, lehetőséget biztosítva ezzel a teljes budai vilájet feldolgozására és komparatív vizsgálatok elvégzésére. A digitális másolatban hazahozott felvételek száma összesen: 13 fondból 25 330 felvétel, amelyeket az MNL OL digitális fotótárában helyeztünk el.

b) Demeter Gábor bécsi kutatóútja során a Bécsben, az Österreichische Nationalbibliothekben és a Haus- Hof- und Staatsarchivban őrzött, az MNL állományában hibásan vagy hiányosan meglévő defterek adatainak korrigálását végezte el.

5. Tudományos közlések

a) Megjelent publikációk:¹

MNL – BTK TTI: 1 könyv, 1 könyvfejezet, 2 angol nyelvű folyóiratcikk, 4 magyar nyelvű folyóiratcikk, 3 magyar nyelvű konferencia-cikk.

¹ L. az MTMT-ben.

b) Megjelenés alatti tanulmányok:

Fóti Miklós: Székesfehérvár 16. századi szandzsákbégjei. Adalék a hódoltsági archontológiai kutatásokhoz. *The Sancakbeyis of Székesfehérvár in the Sixteenth Century. Additions to the Archontology of Ottoman Hungary. Belvedere–Meridionale*, 3. (2023) (megjelenés alatt).

Fóti Miklós: Szeged 16. századi szandzsákbégjei. *Aetas*, 38. (2023) 4. szám (megjelenés alatt).

Sudár Balázs: A Völgység nyugati része a 16. századi oszmán összeírásokban (megjelenés alatt).

Sudár Balázs: Székesfehérvár török kori topográfiája. *Alba Regia*, 50. (2021 [2023!]) 1–20. (megjelenés alatt).

Fóti Miklós: Két végvidék szolgálatában: Szári Ali bég hódoltsági és kaukázusi karrierje. *Századok*, 158. (2024) 1. szám (megjelenés alatt).

Sz. Simon Éva: Egy határvidéki szandzsák születése – Szigetvár. Az oszmán polgári és katonai igazgatás kiépülésének logikája a szigetvári szandzsák birtokadományozásainak példáján keresztül. *Történelmi Szemle*, 66. (2024) 2. szám (megjelenés alatt).

Fóti Miklós: A budai vilájet dunai kapudánsága a 16. században. *Történelmi Szemle*, 66. (2024) 3. szám (megjelenés alatt).

Pánya István – Borbás Benjámín – Fóti Miklós: Adatok Solt középkori bortermeléséhez. (megjelenés alatt).

c) Előkészületben lévő publikációk:

Hegy Klára: A hatvani szandzsák – monográfia (készültség: 98%).

Dorogi Ilona: A szekcsői szandzsák – forráskiadás (készültség: 50%).

Fóti Miklós – Pánya István: Bács vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján: A bácsi és a titeli náhije települései 1578-ban (készültség: 80%).

Sudár Balázs: A szekszárdi szandzsák – kismonográfia (készültség: 40%).

Fóti Miklós: Török közigazgatás kiépítése a Szerémségben és a szerémi szandzsák 16. századi bégjei. (készültség: 90%).

Sz. Simon Éva – Fóti Miklós: Kászim kethüdá, a kormányzat embere. *Korall*, (2024) (készültség: 90%).

d) Konferencián való részvétel:

Gábor Demeter – Miklós Fóti: The Role of the Sanjak of Szendrő (Smederevo/Semendire) in the Establishment of Turkish Administration in the Southern Part of Hungary. (Hungarian–Serbian Relations in the Early Modern Period, 1456–1791. Budapest, 2023. november 9.)

Sz. Simon Éva: Az oszmán birtokadományozási naplók mint a hadtörténetírás forrásai. (XI. Élet a török hódoltságban konferencia. Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum, 2023. november 11.)

Értékelés

A Történelem zsűri a 2022. 12. 01. – 2023. 11. 30. közötti időszakról szóló szakmai részjelentést elfogadta. Az értékelő bizottság megjegyzése: „Az ismét jól strukturált és világos részbeszámolóból a kutatási projekt ez évben elért eredményei jól látszanak. A projekt meghosszabbításra került, így a vállalások megvalósítása is realisabbá vált. A kutatócsoport tagjai szakértők bevonásával haladtak a defterek tudományos feldolgozásával – a szegedi, szekcsői és szekszárdi anyaggal el is készültek, a vonatkozó adatbázis 26 300 kereshető rekordot tartalmaz. Ezzel párhuzamosan az oszmán összeírások adatbázisát is tovább építették. Tekintve a források nyelvét, nem kevés leleményességre van szükség a felület nemzetköziesítéséhez. A vizualizálásban nehézségek adódtak, ezért külső vállalkozóra és új program bevezetésére volt szükség, ennek indoklása kielégítően megtörtént. Öröndetes, hogy a levéltári (tulajdonképpen hungarica) kutatásokat is folytatni tudták, így Isztambulban több mint 25 000 digitális felvétel készült.

A kutatók 11 publikációt (köztük 1 könyv) jelentettek meg 2023-ban és további 8 kézirat elkészült. A csoport tagjai 2 előadást tartottak hazai konferenciákon. Sz. Simon Éva projektvezető határozottan jól vezeti a projektet, Fóti

Miklós és Sudár Balázs publikációs tevékenysége kiemelkedő. A részjelentés alapján úgy értékelem, hogy a kutatócsoport a munkatervben

tett vállalásait teljesítette, a részt vevő kutatók magas színvonalú munkát végeznek.”

(Sz. Simon Éva)

- Az egyes alapadatok megjelenítése az „Oszmán összeírások gyűjteménye” adatbázis bővített felületén. Az alap kutatásokra épülő adatbázis az Oszmán Birodalom birtokigazgatására és katonapolitikájára vonatkozó általános működési mechanizmusok vizsgálatára biztosít lehetőséget. Mivel ezek a kérdések a nemzetközi kutatások számára is fontosak, az Adatbázisok Online (adatbazisokonline.mnl.gov.hu) portálon elérhető felület mezőnevei angol fordításban is olvashatók

- Egy birtokosra és birtokára vonatkozó rekord megjelenítése az „Oszmán összeírások gyűjteménye” adatbázisban. Az egyes közigazgatási egységek azonosítását és kereshetőségét segíti a szandzsákok és náhijék nevének arab betűs megjelenítése. A módszer a laikusok számára is biztosítja a tájékozódás lehetőségét a defterekben, ugyanakkor az Oszmán Birodalom keleti végvidékeinek kutatói számára is megkönnyíti a komparatív adatok keresését